

Я навідав мого друга Шерлока Холмса на третій день Різдва — привітати його зі святом. Він сидів у своєму червоному халаті на канапі у вільній позі, праворуч від нього, але так, щоб можна було дістати, височіла підставка для люльок, поряд — купа зім'ятих ранкових газет, які він, очевидно, проглядав. Біля канапи стояло крісло, і на краю його бильця висів виношений, заяложений капелюх, який до того ж у кількох місцях світив дірками. Лупа й пінцет на кріслі засвідчували, що Холмс ретельно вивчав цей капелюх.

— Бачу, ви зайняті,— промовив я.— Я, мабуть, невчасно?

— Навпаки, вчасно,— відказав Холмс,— я радий, що маю друга, з яким можна обговорити підсумки своїх спостережень. Справа вельми незначна, але,— він тицьнув пальцем у старий капелюх,— з оцим пов'язано деякі події, не позбавлені інтересу і навіть повчальності.

Я вмовстився в Холмсовому кріслі й простяг руки до вогню — камін горів, бо надворі стояв мороз, і на шибках наріс товстий шар льоду.

— Хоч цей капелюх і непоказний,— мовив я,— але, гадаю, він причетний до жахливої історії і є ключем, що допоможе нам розкрити якусь таємницю та покарати злочинця.

— Ні, ні,— засміявся Холмс,— тут не злочин, а лише один з тих чудних випадків, що завжди трапляються там, де чотири мільйони чоловік штовхають один одного на площі в кілька квадратних миль. У цьому величезному людському вуликові можна чекати якої завгодно комбінації подій, безлічі загадкових та химерних ситуацій, але нічого злочинного в усьому тому немає. Ви знаєте Петерсона, посильного?

— Знаю.

— Цей трофей — його.

— Це його капелюх?

— Ні, ні, він знайшов його. Власник невідомий. Прошу, вас дивитись на цей капелюх не як на старе дрантя, а як на інтелектуальну проблему. А тепер про те, як він сюди потрапив. Капелюх прибув на перший день Різдва в товаристві добряче вгодованої гуски, яка, зрозуміло, смажить в цю мить у Петерсона. А факти такі. Близько четвертої години ранку, на Різдво, Петерсон — ви знаєте, він дуже чесний чоловік,— повертався додому з гулянки по Тоттенхем-Корт-роуд. У світлі газового ліхтаря він побачив, що попереду, трохи похитуючись, іде високий на зріст чоловік і несе перекинуту через плече білу гуску. На розі Гудж-стріт на перехожого напали хулігани, зчинилася бійка. Один з напасників збив у нього капелюха, а він, захищаючись, розмахнувся палицею і розбив вітрину в крамниці у себе за спиною. Петерсон кинувся вперед на допомогу незнайомцеві, але той, злякавшись, що розбив скло, й забачивши людину в уніформі, яка бігла до нього, кинув гуску, наліг на ноги і зник у лабіринті вуличок позаду Тоттенхем-Корт-роуд. Хулігани теж розбіглися, побачивши Петерсона. Отже, за ним залишилося поле бою, а також подертий капелюх і чудова різдвяна гуска.

— Яку Петерсон, безперечно, повернув її власникові?

— Ось у тім-то й заковика, дорогий друже. Правда, на картці, прив'язаній до лівої лапки гуски, написано: "Для місіс Генрі Бейкер", а на підкладці капелюха можна розібрати ініціали: "Г. Б.". Але в нашому місті кілька тисяч Бейкерів і кілька сот Генрі Бейкерів, отже, повернути одному з них загублену власність — нелегка справа.

— Що ж зробив Петерсон?

— У перший день Різдва він приніс мені капелюха й гуску, знаючи, що мене цікавлять навіть найнезначніші загадки. Гуску ми тримали аж до сьогоднішнього ранку, поки стало ясно, що хоч мороз немалий, її все ж таки краще, не гаючись, з'їсти. Хто її приніс, той і забрав, і з гускою

сталося те, що їй і судилося, а в мене залишився капелюх джентльмена, який загубив свій святковий харч.

— Він не давав оголошення в газеті?

— Ні.

— То як ви можете дізнатися, хто це?

— Лише шляхом умовиводів.

— На підставі цього капелюха?

— Саме так.

— Ви жартуєте! Про що ви можете дізнатись, роздивляючись цей старий, виношений фетр?

— Ось лупа. Вам відомий мій метод. Що ви скажете про власника цього капелюха?

Я взяв капелюх у руки й безнадійно глянув на нього. Звичайнісінький собі круглий чорний капелюх — твердий і незручний. Шовкова підкладка колись була червона, а тепер зовсім зблякла й полиняла. Фабричної марки не видно; як і сказав Холмс, ініціали "Г. Б." написано збоку нерівними літерами. На крисах світилися дірочки для резинки, але самої резинки не було. А взагалі капелюх дуже пом'ятий, брудний, із плямами, хоча впадало в око, що плями ці пробували приховати, замазавши їх чорнилом.

— Нічого в ньому не бачу,— сказав я, повертаючи капелюх своєму другові.

— Навпаки, Вотсоне, ви бачите все. Проте ви не робите висновків з того, що бачите. Ви надто боязкі в своїх умовиводах.

— Тоді скажіть мені, прошу вас, які умовиводи робите ви?

Холмс підняв капелюх і вступився в нього своїм особливим, зосередженим поглядом, властивим тільки йому одному.

— Можливо, цей капелюх менш промовистий, ніж міг би бути,— зауважив він,— проте деякі висновки можна зробити напевне, а ще кілька — із значним ступенем імовірності. Власник капелюха, безперечно, людина дуже розумна; три роки тому він був при грошах, але зараз для нього настали скрутні часи. Він завжди дбав про завтрашній день, але зараз уже не такий передбачливий, бо попустив себе і збіднів, що свідчить про кепську звичку, можливо, пияцтво. Мабуть, цим можна пояснити і те, що дружина його розлюбила.

— Мій дорогий Холмсе!

— Проте він спромігся якоюсь мірою зберегти свою гідність,— провадив Холмс далі, не звертаючи уваги на мій вигук.— Він мало рухається, рідко виходить з дому, зовсім не займається справами; він середнього віку, чуприна в нього сива, він мастить її помадою; кілька днів тому він підстригся. Ось найбільш очевидні з тих висновків, що їх можна зробити, дивлячись на його капелюх. До того, схоже, в будинку в нього немає газу.

— Ви, певно, жартуєте, Холмсе!

— Зовсім ні. Невже навіть зараз, коли я повідомляю вам готові висновки, ви не здатні збагнути, як я їх дійшов?

— Нехай я нетямущий, але все-таки мушу визнати — не розумію вас. З чого, наприклад, ви взяли, що власник капелюха — розумний?

Замість відповіді Холмс надів капелюха собі на голову. Капелюх опустився аж на перенісся, зовсім сховавши лоба.

— Бачите, який об'єм? — спитав Холмс.— Людина з такою головою повинна щось у ній мати.

— А чого ви думаєте, що він збіднів?

— Цьому капелюхові — три роки. Тоді носили саме такі капелюхи з пласкими крисами, загнутими по краях. Капелюх найвищого гатунку. Погляньте, лишень, на цю шовкову стрічку, чудову підкладку. Якщо три роки тому цей чоловік мав змогу купити такий дорогий капелюх і відтоді більше капелюхів не купував, то, безперечно, справи в нього кепські.

— Ну, мабуть, у цьому ви маєте слушність. Але як же з тим, що він непередбачливий і попустив себе?

Шерлок Холмс засміявся.

— Ось передбачливість,— промовив він, показуючи на петельку для резинки від капелюха.— Капелюхи ніколи не продаються разом з резинками. Отже, наш незнайомець замовив резинку до капелюха, а це — ознака певної передбачливості; адже він дбав про те, щоб капелюха не зірвав вітер. Але далі ми бачимо; порвавши резинку, він не прилаштував нової, а це свідчить про те, що згодом він став не такий передбачливий, як колись, отже, воля його ослабла. З другого боку — він намагався приховати плями на капелюсі, замазавши їх чорнилом, а це доводить, що гідності він ще остаточно не втратив.

— Ваші міркування ймовірні.

— Далі. Те, що він середнього віку, що чуприна в нього сива, що він недавно підстригся і що вживає помаду — все стає зрозумілим, коли пильно оглянути спідню частину підкладки. В лупу видно багато

волосинок, зрізаних ножицями перукаря. Всі вони липкі й пахнуть помадою. Зважте й на те, що пил на капелюсі не вуличний — сірий і твердий, а хатній — коричневий і пухнастий. Отже, капелюх висів здебільшого вдома. Водночас сліди вологи всередині доводять, що власник його легко пітніє, значить, навряд чи багато рухається.

— Але його дружина — ви сказали, що вона його розлюбила...

— Цього капелюха кілька тижнів не чищено. Коли я побачу, дорогий Вотсоне, на вашому капелюсі тижневі поклади пилюки і коли ваша дружина дозволить вам з'явитися на люди в такому вигляді, я також побоюватимусь, що ви мали нещастя втратити її прихильність.

— А може, він нежонатий?

— Ні, він ніс гуску додому, щоб піддобритися до дружини. Згадайте картку на гусячій лапці.

— У вас на все є відповідь. Але звідки ви взяли, що в нього в будинку немає газу?

— Одна, навіть дві масних плями могли потрапити на капелюх ненароком, та коли їх не менше п'яти, то я впевнений, що людина часто має справу з засвіченою лоевою свічкою — можливо, підіймається сходами з капелюхом в одній руці й свічкою в другій. Хоч би там що, від газу пляма б не з'явилася... Ви задоволені?

— Авжеж, усе це дуже дотепно,— промовив я, сміючись,— але ви тільки що сказали,— тут немає злочину, нікому не заподіяно шкоди, коли не брати до уваги незнайомого, який утратив гуску,— отже, ви марно сушили собі голову.

Шерлок Холмс хотів був щось сказати, навіть розкрив рота, та в цю мить розчахнулися двері, і до кімнати вбіг посильний Петерсон; щоки його пашіли, на обличчі застиг вираз безмежного здивування.

— Гуска, містере Холмсе! Гуска, сер! — задихаючись, вигукнув він.

— Ну? Що з нею трапилось? Ожила й вилетіла в кухонне вікно, змахнувши крильми? — Холмс ворухнувся на канапі, вмоцуючись так, аби краще бачити схвильоване Петерсонове обличчя.

— Гляньте сюди, сер! Подивіться, що знайшла моя жінка у неї у волі!

Петерсон простяг руку, і на долоні в нього засяяв голубий камінь, трохи менший від квасолини, але такої чистоти й прозорості, що аж світився на темній шкірі, мов електрична іскра.

Шерлок Холмс випростався й свиснув.

— Слово честі, Петерсоне,— мовив він,— ви знайшли скарб! Сподіваюсь, ви розумієте, що це таке?

— Діамант, сер! Коштовний камінь! Він ріже скло, мов замазку.

— Це більше, ніж коштовний камінь, Це єдиний у своєму роді коштовний камінь.

— Чи це не голубий карбункул графині Моркар? — вигукнув я.

— Саме так, мені відомі його розмір і форма, бо останнім часом я щодня читаю оголошення про нього в "Таймсі". Це абсолютно унікальний камінь, і про його цінність можна лише здогадуватись, але винагорода в тисячу фунтів, що її пропонують, не дорівнює, безперечно, й двадцятій частці його ринкової ціни.

— Тисяча фунтів! Неймовірно!

Посильний впав у крісло, переводячи здивований погляд з Холмса на мене.

— Така винагорода, але в мене є підстави думати, що існують деякі сердечні причини, через які графиня ладна віддати половину всіх своїх багатств, аби лише повернути цю коштовність.

— Він пропав, коли мене не зраджує пам'ять, в готелі "Космополітен",
— зауважив я.

— Саме так, двадцять другого грудня, рівно п'ять днів тому. Джона Хорнера, паяльщика, звинувачено в тому, що він його вкрав. Докази його вини дуже ґрунтовні, отже, справу передано до суду присяжних. Та ось газетний звіт про цю крадіжку.

Холмс довго рився в газетах, проглядаючи дати, аж поки витяг те, що шукав. Розгладивши газету, він склав її вдвоє і прочитав таке:

"Крадіжка коштовностей у готелі "Космополітен".

Джона Хорнера, двадцяти шести років, паяльщика, звинувачено в тому, що він двадцять другого грудня вкрав із скриньки графині Моркар коштовний камінь, відомий під назвою "Голубий карбункул". Джеймс Райдер, старший служник готелю, дав таке свідчення: в день крадіжки він провів Хорнера до туалетної кімнати графині Моркар, щоб той припаяв другу штабу в камінній решітці, яка розхиталась. Райдер трохи побув із Хорнером, але потім його кудись покликали. Повернувшись, він побачив, що Хорнер зник, бюро відчинено і замок у ньому поламаний, а сап'янова скринька, де, як згодом з'ясувалося, графиня тримала камінь, стояла порожня на туалетному столику. Райдер миттю зняв тривогу, і того ж вечора Хорнера заарештували, але каменя не знайшли ні в нього, ні в його помешканні. Катрін К'юсек, покоївка графині, заприсяглася, що,

почувши розпачливий крик Райдера, коли той помітив крадіжку, вбігла до кімнати і побачила все так, як описав попередній свідок. Інспектор Бредстріт з округи "Б" розповів про арешт Хорнера, котрий чинив відчайдушний опір і якнайрішучіше доводив свою невинність. Оскільки стало відомо, що арештований раніше відбував покарання за крадіжки, мировий суддя відмовився нашвидку розбирати цю справу і передав її до суду присяжних. Хорнер, який під час судового розгляду дуже хвилювався, кінець кінцем знепритомнів, і його винесли із зали суду".

— Гм! Справа, як бачимо, поліцейському суду не під силу,— замислено проказав Холмс, відкладаючи газету.— Проблема, яку ми повинні тепер розв'язати, полягає в тому, щоб визначити послідовність подій, унаслідок яких камінь опинився у волі гуски на Тоттенхем-Корт-роуд. Ось бачите, Вотсоне, наші незначні роздуми раптом набули поважного й не такого вже невинного вигляду. Ось вам камінь, цей камінь був у волі гуски, а гуска була в Генрі Бейкера, власника виношеного капелюха та деяких характерних звичок, що їх описанням я вам надокучив. Тепер нам слід удатися до розшуків цього джентльмена, аби з'ясувати, яку роль він відіграв у цій маленькій таємниці. Тож перш за все ми мусимо спробувати найпростіший спосіб, а він, безперечно, полягає в тому, щоб дати оголошення в усі вечірні газети. Якщо це виявиться марним, я вдамся до інших способів.

— Що ж ви напишете в оголошенні?

— Дайте мені олівець і клаптик паперу. Так от: "На розі Гудж-стріт знайдено гуску й чорний фетровий капелюх. Містер Генрі Бейкер може одержати їх, звернувшись сьогодні на Бейкер-стріт, 221-Б, о 6.30 вечора". Коротко і ясно.

— Дуже. Але чи помітить він оголошення?

— Ну, він, ясна річ, переглядає тепер усі газети — бо ж, як на злидняка, втрата для нього чимала. Він так злякався, розбивши вітрину й

побачивши Петерсона, що, крім утечі, ні про що не думав, але потім, очевидно, гірко пошкодував, що через слабкодухість кинув гуску. Крім того, згадка його імені в оголошенні може прислужитися, бо кожний, хто знає Генрі Бейкера, зверне на це оголошення його увагу. Так от, Петерсоне, біжіть у бюро оголошень, нехай вони опублікують це у вечірніх газетах.

— В яких, сер?

— Ну, в "Глоб", "Стар", "Пел-Мел", "Сент-Джеймс газет", "Івнінг ньюз", "Стендард", "Екоу" та в усіх інших, котрі спадуть вам на думку.

— Добре, сер. А як із каменем?

— Ах, так, я триматиму його в себе. Дякую вам. І слухайте, Петерсоне, коли повертатиметесь, купіть гуску та принесіть сюди, адже ми повинні віддати її цьому джентльменові замість тієї, яку зараз наминає ваша сім'я.

Коли посильний пішов, Холмс узяв камінь і заходився розглядати його проти світла.

— Гарний камінчик,— мовив він.— Гляньте, лишень, як він світиться й сяє. Безперечно, він і є причиною та метою злочину. Всі гарні камені такі. Це улюблена спокуса диявола. У великих старих коштовних каменях кожна грань — яка-небудь кривава подія. Цьому каменю ще немає й двадцяти років. Його знайдено на березі річки Амой у Південному Китаї, і примітний він тим, що має всі властивості карбункулу, крім однієї: він голубого, а не рубінового кольору. Хоч він ще дуже молодий, проте історія його вже страхітлива. Вчинено два вбивства, одне самогубство, кілька пограбувань, когось облили сірчаною кислотою,— і все це через якихось сорок гранів¹ кристалічного вуглецю. Хто б міг подумати, що така гарна забавка веде людей на шибеницю і до в'язниць? Покладу-но я цей камінь у свій сейф та напишу графині, що він у нас.

— Ви гадаєте, Хорнер невинний?

— Не знаю, нічого не можу твердити певно.

— Тоді ви вважаєте, що до справи причетний Генрі Бейкер?

— Ні, як на мене, то Генрі Бейкер абсолютно ні в чому не завинив. Він навіть і не підозрював, що гуска, яку він несе, багато дорожча від золотої. В усякому разі, я з'ясую це в дуже простий спосіб, коли тільки Генрі Бейкер відгукнеться на наше оголошення.

— А доти ви нічого не робитимете?

— Нічого.

— Тоді я поїду до своїх хворих, але повернусь сюди ввечері о пів на сьому, бо мені хотілось би знати, чим закінчиться ця заплутана історія.

— Буду радий вас бачити. Я обідаю о сьомій. Здається, на обід буде вальдшнеп. До речі, чи не попросити мені місіс Хадсон у зв'язку з останніми подіями якнайпильніше оглянути його воло?

Я трохи затримався в хворого, і коли знову прийшов на Бейкер-стріт, вже перейшло пів на сьому. Наближаючись до Холмсового будинку, я побачив високого на зріст чоловіка в шотландській шапочці й до підборіддя застебнутому сюртуці. Він стояв перед дверима, в яскравому колі світла, що падало з напівкруглого вікна. Саме тієї миті, як я підійшов, двері відчинились, і нас обох запросили до Холмсової кімнати.

— Коли не помиляюсь, ви Генрі Бейкер? — промовив Холмс, підводячись із крісла й зустрічаючи відвідувача з невимушеною привітністю, яку він так легко міг зобразити.— Прошу вас, сідайте коло вогню, містере Бейкере. Вечір холодний, а я бачу, ви більше пристосовані

до літа, ніж до зими. О Вотсоне, ви прийшли дуже вчасно. Це ваш капелюх, містере Бейкере?

— Так, сер, це, безперечно, мій капелюх.

Бейкер був кремезний чоловік з похилими плечима, великою головою і широким розумним обличчям з клинцюватою каштановою борідкою. Червонясті цятки на носі й на щоках, а також ледь помітне тремтіння простягнутої руки підтверджували Холмсові здогади про його уподобання. Його поруділий чорний сюртук з піднятим коміром було застібнуто на всі гудзики, на кістлявих зап'ястках, що висувалися з рукавів, не було видно ніяких ознак ні манжетів, ні сорочки. Він говорив тихо й уривчасто, старанно добираючи слова, і справляв враження інтелігентної людини, з якою доля повелася надто суворо.

— Ваш капелюх і гуска перебувають у нас уже кілька днів,— сказав Холмс,— і ми розраховували на те, що ви дасте в газеті оголошення, повідомивши свою адресу. Не можу збагнути, чому ви цього не зробили.

Наш відвідувач збентежено усміхнувся.

— Зараз у мене не так багато шилінгів, як колись,— відповів він.— Та я не сумнівавсь, що хулігани, які напали на мене, забрали і капелюха, й гуску. Тому й не хотів марнувати грошей.

— Цілком природно. До речі, про гуску: ми були змушені її з'їсти.

— З'їсти? — Наш відвідувач так схвилювався, що аж підвівся з крісла.

— Авжеж. Якби ми цього не зробили, вона б пропала, та й по всьому. Проте я впевнений, що отой птах на буфеті прислужиться вам не гірше від вашого, бо він свіжий-свіжісінький і не меншої ваги.

— О, безперечно, безперечно! — відповів містер Бейкер, зітхнувши з полегкістю.

— Проте у нас залишилися від вашої гуски пір'я, лапки, воло тощо, отже, коли ви бажаєте...

Бейкер щиро розсміявся.

— О, ці тлінні рештки моєї покійної знайомої можуть згодитися мені хіба що на згадку про минулу пригоду,— сказав він.— Ні, сер, з вашого дозволу я обмежусь тим, що приділю всю увагу отій чудовій гусці, яку бачу на буфеті.

Шерлок Холмс кинув погляд на мене і знизав плечима.

— Ось ваш капелюх, а ось і гуска,— промовив він.— До речі, чи не могли б ви сказати, де ви її купили? Я трохи знаюсь на птиці, але мені рідко коли траплялася так добре вгодована гуска.

— Звичайно, скажу, сер,— відповів Бейкер, який уже підвівся й засунув свою нову власність під пахву.— Наш невеличкий гурт часто навідує харчевню "Альфа", що поблизу Британського музею,— розумієте, ми проводимо в музеї цілий день. В цьому році хазяїн харчевні Віндігейт, чоловік доброї вдачі, заснував "гусячий клуб", з допомогою якого кожен із нас, виплачуючи по кілька пенсів щотижня, повинен був одержати на Різдво гуску. Я свої пенси виплатив, а решту ви знаєте. Я вельми вам зобов'язаний, сер, адже шотландська шапочка не дуже личить людині мого віку. Він уклонився нам з комічно-пихатою урочистістю й подався геть.

— Оце й усе з Генрі Бейкером,— сказав Холмс, зачинивши за ним двері.— Ясно — він анічогісінько не знає. Ви хочете їсти, Вотсоне?

— Не дуже.

— Тоді я пропоную перетворити обід на вечерю, а зараз вирушити по слідах, поки вони гарячі.

— Згода.

Вечір був холодний, тому ми понадягали пальта й пообмотували шиї шарфами. Зірки холодно світилися на безхмарному небі, і пара від дихання перехожих скидалася на безліч димків від пістолетних пострілів. Спершу кварталом лікарів, далі по Вімпол-стріт, Гарлі-стріт і нарешті через Вігмор-стріт ми вийшли на Оксфорд-стріт, і кроки наші лунали чітко та твердо. За чверть години ми вже були в Блумсбері біля харчевні "Альфа" — маленької пивнички на розі однієї з вулиць, що ведуть у Холборн. Холмс відчинив двері, зайшов і замовив два кухлі пива червонощокому хазяїнові в білому фартусі.

— У вас має бути чудесне пиво, якщо воно не гірше від ваших гусей,— сказав Холмс.

— Моїх гусей? — Хазяїн, здавалося, був здивований.

— Авжеж. Півгодини тому я розмовляв з містером Генрі Бейкером — членом вашого "гусячого клубу".

— А, розумію. Але, бачите, сер, то були не наші гуси.

— Он як! А чиї ж?

— Я купив пару дюжин гусей у торговця в Ковент Гарден.

— Справді? Я декого з них знаю. В кого ж ви купили?

— В Брекінріджа.

— От його я й не знаю. Ну, за ваше здоров'я, хазяїне, бажаю процвітання вашому дому. На добраніч. А тепер — до містера Брекінріджа,— звелів Холмс, вийшовши на мороз і застібаючи пальто.— Пам'ятайте, Вотсоне, що хоч на одному кінці цього ланцюга така звичайна річ, як гуска, на другому — людина, і людина ця напевне дістане сім років каторги, коли ми не доведемо її невинність. Втім, можливо, наше розслідування покаже, що винна саме вона, але, в усякому разі, перед нами нитка, яку не помітила поліція і яка зовсім випадково потрапила до нас у руки. Тож ідімо до кінця цієї нитки, хоч би який сумний він був. Отже, повертай на південь — і кроком руш!

Ми перетнули Холборн, пройшли по Ендел-стріт, а далі лабіринтом якихось нетрів на Ковентгарденський ринок. На одній з найбільших крамниць висіла вивіска: "Брекінрідж". Її власник, незграбний важкий чоловік з гострим обличчям і випещеними бакенбардами, саме допомагав хлопцеві піднімати віконниці.

— Добрий вечір! Щось воно холодно! — сказав Холмс. Торговець кивнув головою і кинув на мого супутника запитальний погляд.

— Бачу, всіх гусей продано,— вів далі Холмс, показуючи на порожні мармурові полиці.

— Завтра вранці можете купити хоч п'ятсот штук.

— Це мене не влаштовує.

— В отій крамниці, де горить світло, є кілька.

— Але ж мене послали до вас.

— Хто?

— Хазяїн "Альфи".

— Он воно як. Він купив у мене дві дюжини.

— Чудові були гуси. Де ви їх дістали?

На мій подив, це запитання розлютило торговця.

— Ану, містере,— промовив він, задерши голову і взявшись в боки,— куди це ви хилите? Кажіть без викрутасів.

— А я без викрутасів. Мені хотілось би знати, хто продав вам гусей, яких ви постачили "Альфі".

— Ну, а я не хочу і не скажу. Отак!

— Та це, власне, байдуже. Мені лиш дивно, що ви гарячкуєте через якусь дрібницю.

— Гарячкую? Ви також гарячували б, якби до вас так чіплялися. Коли я плачу гроші за добрий товар, то, здавалося б, на цьому справі й кінець. Але ж ні: "Де гуси?", "Кому ви продали гусей?" та: "І що ви хочете за гусей?" Можна подумати — на світі, крім оцих, немає більше гусей, така веремія через них зчинилася!

— Ну, мені байдуже до людей, які до вас чіпляються,— недбало мовив Холмс.— Не скажете — моє парі недійсне, тільки й того. Але я трохи знаюсь на птиці, тож побився об заклад на п'ять фунтів, що гуску, яку я їв, відгодовано в селі.

— То ви програли свої п'ять фунтів: гуску відгодовано в місті!

— Не може бути!

— А я кажу — в місті!

— Не вірю.

— Може, ви думаєте, що знаєтесь на птиці краще від мене? То я торгую нею мало не все життя. Кажу вам, усіх гусей, що їх продано в "Альфу", відгодовано в місті.

— Ви ніколи мене в цьому не переконаєте.

— Хочете побитись об заклад?

— Битися з вами об заклад — це все одно, що забрати у вас гроші, бо я впевнений: я не помиляюсь. Але у мене з собою є соверен, і я охоче поб'юся об заклад — тільки щоб провчити вас за впертість.

Торговець зловтішно усміхнувся.

— Ану, принеси книги, Білле,— сказав він.

Хлопець приніс дві книги — одну тонку й маленьку, другу здорову й засмальцьовану — і поклав їх на прилавок під лампою.

— Так-от, містере Самовпевнений,— сказав торговець,— гляньте сюди. Бачите оцю книжечку?

— Ну то й що?

— Це список тих, у кого я купую товар. Бачите? Отут, на цій сторінці, імена сільських постачальників, а цифри після їхніх прізвищ указують на сторінки в гробусі, де ведуться їхні рахунки. Ну, а оцю сторінку, списану червоним чорнилом, бачите? Це список моїх міських постачальників. Ось гляньте на третє прізвище. Прочитайте мені його вголос.

— "Місіс Оукшот, Брікстон-роуд, сто сімнадцять, сторінка двісті сорок дев'ять",— прочитав Холмс.

— Точнісінько так. Ну, а тепер знайдіть цю сторінку в гробусі.

Холмс знайшов.

— Ось вона. "Місіс Оукшот, Брікстон-роуд, сто сімнадцять — постачальниця свійської птиці та яєць".

— Ну, а який останній запис?

— "Двадцять друге грудня. Двадцять чотири гуски по сім шилінгів шість пенсів".

— Правильно. А що записано внизу?

— "Продано містерові Віндігейту, "Альфа", по дванадцять шилінгів".

— Ну, що ви тепер скажете?

Шерлок Холмс, здавалося, дуже засмутився. Він вийняв з кишені соверен, кинув його на прилавок і пішов геть з виглядом украй пригніченої людини. Але за кілька ярдів він зупинився під ліхтарем і засміявся своїм особливим — щирим і беззвучним — сміхом.

— Коли в чоловіка такі бакенбарди, а з кишені виглядає рожева хусточка, то з нього завжди можна витягти все, побившись об заклад,— промовив він.— Впевнений, що навіть за сотню фунтів не міг би почути від нього стільки відомостей, скільки дістав, запропонувавши парі. Так от, Вотсоне, ми, здається мені, наближаємось до завершення наших пошуків. Єдине, що нам залишається,— це вирішити, йти до місіс Оукшот

зараз чи відкласти візит на завтра. З того, що сказав нам цей бурмило, ясно: крім нас, цією справою цікавиться ще дехто, і я...

Гомін біля крамнички, з якої ми тільки-но вийшли, не дав Холмсові договорити. Обернувшись, ми побачили, що в колі жовтого світла від ліхтаря догідливо схилився чоловічок з розпашілим лицем, а Брекінрідж, стоячи в дверях, люто вимахує перед ним кулаками.

— Остогидли мені всі ви і ваші гуси! — горлав Брекінрідж.— Забирайтесь під три чорти! Якщо ви будете чіплятися до мене з дурними розмовами, то я нацькую на вас собаку. Приведіть сюди місіс Оукшот, і я їй відповім. А вам яке до цього діло? Хіба я купував гусей у вас?

— Ні, але одна гуска була все ж таки моя,— заскиглив чоловічок.

— Ну, то й питайте про неї в місіс Оукшот.

— Вона сказала спитати у вас.

— А мені начхати, питайте хоч у прусського короля! З мене досить! Забирайтесь геть звідсіля!

Брекінрідж люто кинувся вперед, і чоловічок зник у темряві.

— Ха, це може звільнити нас від візиту на Брікстон-роуд,— прошепотів Холмс.— Ходімо подивимось, чи не можна використати цього типа.

Пробираючись поміж гуртів людей, що били байдики, товплячись довкола освітлених яток, мій друг швидко наздогнав маленького чоловічка і торкнув його за плече. Той аж підскочив, і я в світлі ліхтаря побачив, що він страшенно зблід.

— Пробачте мені,— м'яко мовив Холмс,— але я ненароком почув запитання, з яким ви тільки що звернулись до торговця. Гадаю, я зможу вам допомогти.

— Ви? А ви хто? І як ви можете що-небудь знати про мої справи?

— Мене звать Шерлок Холмс. Мій фах — знати те, чого не знають інші.

— Про те, що мене цікавить, ви нічого знати не можете.

— Пробачте, але я знаю вас. Ви намагаєтесь з'ясувати, куди поділися гуси, продані місіс Оукшот з Брікстон-роуд торговцеві на ім'я Брекінрідж, який у свою чергу продав їх містерові Віндігейту, власникові "Альфи", а той віддав до "гусячого клубу", членом якого є Генрі Бейкер.

— О сер, ви саме та людина, яка мені найбільше потрібна! — вигукнув чоловічок, простягаючи руки з тремтячими пальцями.— Не можу навіть сказати, наскільки я у всьому цьому зацікавлений!

Шерлок Холмс зупинив візника, що саме проїздив повз нас.

— У такому разі нам краще поговорити в затишній кімнаті, а не на цьому ринковому майдані, де віють усі вітри,— сказав він.— Але прошу вас, перш ніж ми рушимо далі, скажіть мені, кому я маю приємну нагоду допомогти?

Якусь мить чоловічок вагався.

— Мене звать Джон Робінсон,— сказав він, відводячи очі.

— Ні, ні, мені потрібне справжнє ім'я,— лагідно мовив Холмс.— Завжди дуже незручно мати справу з людиною, яка повідомляє вигадане прізвище.

Бліді щоки незнайомця спалахнули.

— Тоді моє справжнє ім'я Джеймс Райдер.

— Я так і думав.— Старший служник готелю "Космополітен". Прошу вас, сідайте в кеб, і я незабаром розповім вам усе, що ви побажаєте знати.

Чоловічок стояв, не рухаючись із місця, і переводив погляд, в якому світилися страх і надія, з мене на Холмса й назад, не знаючи, що його чекає — щастя чи лихо. Потім він сів у кеб, і за півгодини ми були у вітальні на Бейкер-стріт.

За всю поїздку ніхто не промовив і слова, але прискорене дихання нашого нового супутника, те, як він стискав і розтискав пальці,— все незаперечно свідчило, що він перебуває в неймовірному нервовому збудженні.

— Ось ми й приїхали! — весело мовив Холмс, коли ми зайшли до кімнати.— Вогонь у каміні дуже до речі в таку погоду. Ви, здається, змерзли, містере Райдере. Прошу вас, сідайте ось у плетене крісло. Я тільки взую пантофлі, і ми відразу владнаємо вашу справу. Ну, от я й готовий! Отже, ви хочете знати, що сталося з тими гусьми?

— Так, сер.

— Вірніше, думаю, з тією гускою. Я певен — вас цікавив лише один птах — білий, з чорною смугою на хвості.

Райдера аж затіпало від хвилювання.

— О сер! — вигукнув він.— І ви можете сказати, куди потрапила та гуска?

— Вона потрапила сюди.

— Сюди?

— Так. І ця гуска виявилась незвичайною. Не дивно, що ви нею цікавитесь. Вона знесла яйце після своєї смерті — найчарівніше, найяскравіше маленьке голубе яєчко. Воно тут, у моєму музеї.

Наш гість, хитаючись, звівся на ноги і вхопився за камінну полицю. Холмс відімкнув свій сейф і вийняв звідти голубий карбункул, що світився, мов зірка, холодним діамантовим переливчастим сяйвом. Райдер стояв з відчаєм на обличчі, втупивши погляд у камін, і не знав, чи оголосити на діамант свої права, чи відмовитись від нього.

— Гру закінчено, Райдере,— спокійно мовив Холмс.— Тримайтеся, чоловіче, бо впадете у вогонь. Допоможіть йому сісти в крісло. Йому ще бракує сміливості безкарно чинити злочини. Дайте йому трохи бренді. Отак! Зараз він уже ніби й схожий на людину. Ну й нікчема!

Райдер похитнувся і мало не впав, але від бренді його обличчя трохи порожевіло, і він сів, злякано дивлячись на свого обвинувача.

— У моїх руках усі відомості про злочин і всі потрібні мені докази, отже, вам треба розповісти мені зовсім небагато. Проте все щиро і до кінця, щоб картина була повна. Звідки ви довідались, Райдере, що цей голубий камінь належить графині Моркар?

— Мені розповіла про нього Катрін К'юсек,— відповів той хрипко.

— Знаю, покоївка її ясновельможності. Спокуса легко розбагатіти виявилась сильнішою від вас, як це вже, не раз траплялося і з кращими

за вас людьми, і ви були не надто розбірливі в засобах. Мені здається, Райдере, з вас вийшов би добрячий негідник. Ви знали, що той чоловік, паяльщик Хорнер, брав колись участь у якомусь подібному до цього злочині, отже, підозра в першу чергу впаде на нього. До чого ж ви вдаєтеся? Ви дещо робите в кімнаті графині — ви й ваша співучасниця К'юсек — і влаштовуєте так, аби послали саме по Хорнера. А потім, коли він закінчив роботу й пішов, ви взяли із скриньки камінь, зняли тривогу, і бідолаху заарештували. Після цього ви...

Райдер раптом сповз на килим і обхопив коліна мого друга.

— Благаю вас, пожалійте мене! — скрикнув він.— Подумайте про мого батька! Про матір! Вони цього не переживуть! Я ніколи більше цього не робитиму! Присягаюсь! Я заприсягнув у цьому на Біблії! О, не передавайте справи до суду! Благаю вас, не передавайте.

— Ану геть назад у крісло! — невблаганно звелів Холмс.— Зараз ви ладні валятися в ногах, але про бідолаху Хорнера не подумали, відправляючи його на лаву підсудних за злочин, про який він навіть не знав!

— Я втечу, містере Холмсе, Я покину Англію, сер. Тоді звинувачення проти нього втратять силу.

— Гм! Про це ми ще поговоримо. А зараз ми хочемо послухати правду про другий акт. Як потрапив камінь у гуску і як потрапила гуска на базар? Розкажіть про це, нічого не приховуючи, бо це для вас — єдина надія на порятунок.

Райдер облизав пересохлі губи.

— Я розповім усе, як було. Коли Хорнера заарештували, я подумав, що найкраще для мене — негайно винести камінь, бо поліції могло першої-ліпшої миті спасти на думку обшукати мене й мою кімнату. В

готелі для каменя не було надійного місця. Я вийшов немовби в службовій справі й подався до своєї сестри. Вона одружена з чоловіком на ім'я Оукшот і мешкає на Брікстон-роуд, де вирощує птицю на продаж. По дорозі кожний стрічний здавався мені поліцейським або детективом, і хоч вечір був холодний, піт весь час заливав мені очі, поки я йшов на Брікстон-роуд. Сестра спитала мене, що трапилось і чому я такий блідий, а я відповів, що схвильований крадіжкою в готелі коштовного каменя.

Потім я подався на заднє подвір'я, запалив люльку й почав міркувати, як бути далі.

У мене є приятель на ім'я Модслі, котрий збився з пуття і нещодавно вийшов з Пентонвільської тюрми. Одного разу ми зустрілися з ним і розговорились про злочинські звичаї та про те, як злочинці збувають краденого. Я знав, що він мене не продасть, бо мені було дещо відомо про нього, тож я надумав поїхати просто в Кілбурн, де він живе, й порадитися з ним. Він підказав би мені, як обернути камінь на гроші. Але яким чином добратися до нього, не наражаючись на небезпеку? Я пам'ятав ті тортури, що їх зазнав, вийшовши з готелю. Першої-ліпшої миті мене могли схопити, обшукати й знайти камінь у жилетній кишені. Я стояв, прихилившись до стіни, дивився на гусей, що перевальцем ходили біля моїх ніг, і раптом мені сяйнула ідея, як я можу обвести навколо пальця найкращого в світі детектива.

Кілька тижнів тому сестра сказала, щоб я вибрав собі на Різдво гуску, і я знав — вона завжди дотримує слова.

А що, як узяти гуску зараз і в ній донести камінь до Кілбурна? На подвір'ї стояла якась повітка, туди я й загнав гуску, гарну, здорову гуску, білу з чорною смужкою на хвості. Я впіймав її, розкрив їй дзьоба і запхав якомога глибше у горло камінь. Гуска ковтнула, і я відчув, як камінь пройшов у воло. Проте гуска пручалася, біла крильми, тому вийшла сестра дізнатися, що трапилось. Я обернувся, аби відповісти на її запитання, а клята гуска вирвалася в мене з рук і побігла до інших гусей.

— Що ти робив з гускою, Джеймсе? — спитала сестра.

— Ти казала, що даси мені на Різдво птаха, то я й дивився, який жирніший.

— О, для тебе ми вже відібрали гуску! Ми її так і звемо: "Джеймсова гуска". Ота-о, велика біла. Всього в мене двадцять шість гусей: одна тобі, одна для нас і дві дюжини на продаж.

— Спасибі, Меггі,— відповів я,— але коли тобі однаково, я хотів би мати ту, яку тільки що тримав у руках.

— Твоя на добрих три фунти важча,— сказала сестра,— ми спеціально для тебе її відгодували.

— Пусте, я хочу цю, зараз і заберу.

— Ну, як хочеш,— погодилась сестра, трохи образившись.— То яку ти візьмеш?

— Оту білу, з чорною смужкою на хвості. Он вона посеред табуна.

— Добре. Ріж її й забирай.

Я так і зробив, містере Холмсе, і поніс гуску в Кілбурн. Там я розповів своєму приятелеві про все, що зробив,— він такий чоловік, з яким можна говорити відверто. Він реготав, як навіжений, потім ми взяли ніж і розрізали гуску. Серце в мене так і похололо, коли я побачив, що каменя немає, і я збагнув: трапилась якась жахлива помилка. Я кинув гуску і прибіг назад до сестри, на заднє подвір'я. Гусей там не було.

— Де гуси, Меггі? — закричав я.

— В торговця.

— В якого торговця?

— Брекінріджа з Ковент Гарден.

— А поміж гусей була ще одна з чорною смужкою на хвості? — спитав я.— Така сама, як я взяв?

— Так, Джеймсе, із смугастими хвостами було дві гуски, я завжди їх плутала.

Тут я, звичайно, все зрозумів і щодуху побіг до цього Брекінріджа, але він уже продав усіх гусей і відмовився сказати кому. Та ви й самі чули. Він кілька разів так мені відповідав. Сестра думає, ніби я збожеволів. Часом мені здається, що вона каже правду. І от тепер... Тепер на мені лежить тавро злодія, а я ж навіть не доторкнувся до багатства, заради якого занастив себе. О, я нещасний! О, нещасний!— Він затулив руками обличчя й заривав.

Запала довга мовчанка, порушувана лише важкими зітханнями Райдера та розміреним постукуванням Холмсових пальців по столу. Потім мій друг рвучко підвівся і відчинив двері.

— Забирайтеся геть! — промовив він.

— Що, сер? О, хай благословить вас небо!

— Ні слова більше! Забирайтеся геть!

Повторювати не довелося. Райдер кинувся з кімнати, на сходах залунали його кроки, внизу грюкнули двері, і з вулиці долинув тупіт — чоловік біг.

— Кінець кінцем, Вотсоне,— мовив Холмс, простягаючи руку по свою глиняну люльку,— поліція не наймала мене виправляти свої помилки. Якби Хорнерові щось загрожувало, тоді інша річ, але тепер Райдер не може дати проти нього свідчень, і звинувачення виявиться безпідставним. Я розумію, що попускаю злочинцеві, але, можливо, тим я рятую його душу. Цього хлопця на слизьке вже не потягне, бо він наляканий до краю. Якщо його зараз запроторити в тюрму, то він стане запеклим злочинцем на все життя. Крім того, тепер свято, треба прощати. Життя зіткнуло нас із дуже дивною, химерною загадкою. Розв'язати її — це вже винагорода.

Коли ваша ласка, докторе, то подзвоніть, і ми зараз займемося іншим "розслідуванням", головне в якому те, що ми теж матимемо справу із птахом — адже на обід у нас вальдшнеп...